

რუსუდან სალინაძე

ენობრივ სვლილვათა ტენდენციები
სვანეთის ეპიგრაფიკულ
კაბლთა მიხედვით (XI-XIII სს.)

მეცნიერთა დიდი ძალისხმევით შედეგად ჩვენამდე მოღწეულია ქართული სულიერი კულტურის ამსახველი ლაპიდარული, ფრესკული, ქედური, მოზაიკური, კერამიკული, ნაკაწრი (გრაფიტები), მინანქრული წარწერები. დღეისათვის ცნობილია V-XVIII საუკუნეების 10000-მდე ძველი ქართული წარწერა. მათ შორის ძალიან მნიშვნელოვანია სვანეთის ეპიგრაფიკული ძეგლები.

სვანეთის ტერიტორიაზე არსებული მრავალრიცხოვანი ეკლესია-მონასტრები ოდითგანვე იყო ქართული ქრისტიანული კულტურის მძლავრი კერები. სწორედ ამ მხარეში ჩამოყალიბდა საეკლესიო ხელოვნების, ფერწერის, ქვაში, ხესა და ლითონზე... კვეთის ძლიერი თვითმყოფადი სკოლები. სვანეთის მდიდარი და მრავალრიცხოვანი ჯვარ-ხატების მნიშვნელობის შესახებ საგანგებოდ მიუთითებს ექვთიმე თაყაიშვილი: "წინათ ფიქრობდნენ, სიმრავლე ჯვარ-ხატებისა და ხელნაწერებისა, რომელნიც სვანეთში იყო..., აიხსნებოდა იმით, რომ სვანეთში ეზიდებოდნენ... ამ ნივთებს შესანახად და გადასარჩენად განადგურებისაგან მტერთა შემოსევის დროს. ეჭვი არ არის, ამასაც ადგილი ჰქონდა, მაგრამ ჩვენის დაკვირვებით, ცხრა მეათედი ჯვარ-ხატებისა თვით სვანეთშია დამზადებული. ამას მოწმობს სვანიზმები წარწერებისა, გვარები შემკვეთელებისა და ოქრომჭედელთა" (ე. თაყაიშვილი, 1991, გვ. 341). 1910 წელს ლეჩხუმსა და სვანეთში საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მიერ მოწყობილმა ექსპედიციამ, რომლის ხელმძღვანელიც ე. თაყაიშვილი იყო, შეისწავლა სვანეთისა და ლეჩხუმის ქრისტიანული კულტურის ძეგლების დიდი ნაწილი.

ძალიან საინტერესო და მნიშვნელოვანია სვანეთის ეპიგრაფიკა ენობრივად. წარწერათა ენა, სვანიზმები, ონომასტიკონი შეიცავს ქართული სულიერი და მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის ფასეულ საკმაოდ მდიდარ მონაცემებს.

იმის გასარკვევად, თუ როგორ გამოიყურება ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის ერთ-ერთი მონაკვეთი – XI-XIII საუკუნეების ენა, ჩვენ განვიხილავთ სვანეთის ეკლესია-მონასტრებსა და მესტიის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში არსებულ რამდენიმე წარწერას, რომელთაგან უმრავლესობა გამოქვეყნებულია ქართულ ეპიგრაფიკულ კორპუსში (ვ. სილოგავას მიერ).

უზ მასალას იძლევა XI-XIII საუკუნეთა სვანეთის ეპიგრაფიკული ძეგლების განხილვა ფონეტიკა-ფონოლოგიის თვალსაზრისით. წარწერებში გამოიყოფა ის გრაფემები, რომელთა შესატყვისი ბგერები ნელ-ნელა იკარგება IX საუკუნიდან. მათგან უფრო მეტად არის გავრცელებული **ა**, **ჟ** და უმარცვლო **უ**, თუმცა არც ერთი მათგანის გამოყენებას არა აქვს სისტემური ხასიათი. **ა** გვხვდება რამდენიმე პოზიციაში:

Vd: "ქ სახ(ე)ლითა **ღ[თსაფთა]** მოქიხატა და შეიმკო **წ[ღ]** ესე **ეკლესია**ა და კ(პრიკე)სი სად(ი)დებელ(ა)დ და ს(ალოცველ(ა)დ ამის ჳევისა აზნაურთა და ყ(ოვე)ლთა... (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 73)... ამავე პოზიციაში დამავალი დიფთონგი შენარჩუნებულია ჩუკულის ეკლესიის (ლენტეხი) ხის კარებზე შემორჩენილ სწორი, ეპიგრაფიკული ნუსხურით შესრულებულ XI საუკუნის წარწერებში (სულ 22 წარწ.): "**წ[ღ]** ოვ[ტელ]" = წ(მიდა)ღ ურ(ი)ელ; "**წ[ღ]** ბ[ღლე]" = წ(მიდა)ღ პ(ა)ვლე... (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 122); აგრეთვე, ფხოტერის (ეცერი) მთავარანგელოზის ეკლესიაში კანკელის წინ დასადგმელ ჯვარზე XII საუკუნის წარწერაში: "**წ[ღ]** მთ[ღგთა ჯ[ღ]" = წ(მიდა)ღ მთა(ვა)რ(ან)გ(ელოზ)თა ჯ(უარ)ი (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 129); "**წ[ღ]** [კ(პრიკე)] შ[ღ] ი(ოვან)ე წყალო[ღა] შენი მონასა შ(ე)ნსა || ზედანს ულხინე || არა და(ი)ვიწ[ყ]ო [...]" (იოვანეს წარწ., კალა, წმ. კვირიკეს ეკლესია ("ლაგურკა"), XII-XIII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 284)...

VdC: "**წ[ღ]** გ[ღ], მ (ე)ონ ეყ(ა)ვ წ(ინაშ)ე ღ(მრ)თისა სულსა **გაბისოდა** ან" (გაბისოს წარწ., ასომთ., სვიფი (მესტიის რაიონი, ფარის სასოფლო საბჭო), წმ. გიორგის ეკლესია XI სკ.) (დას. საქ. წარწ., გვ. 109)... ამავე პოზიციაში **ღ** არის ზმნაში ზმნისწინის შემდგომ მაცხვარიშის (ლატალი) მაცხვარის ეკლესიის ("მაცხვარ") 1140 წელს შესრულებულ ასომთავრულ წარწერებში: "**მოხსატა** საწყდარი ესე მიწეობასა დემეტრეს[ღ]ა წელსა || იე ჳელითა მ(ი)ქ(აე)ლ || მად[ღ]||აკელი||სათა" (მიქაელ მალაკელის წარწ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 75); "ესე არს კ(პრიკე) მ(ა)მასახლისი რომელმან დ(ი)დი **მოძქირვა** ამის ეკლესი(ი)სა ზედგომად ხატვასა ა(მე)ნ" (კვირიკე მამასახლისის წარწ.) (იქვე, გვ. 78); "ვინცა ამას ეკლესიასა შიგან მამასახლისი იყო, კვამლისაგ(ან) **შე[ღ]კრძალეთ** [ხ(ა)ტუ]ლი რ(ომე)ლ ფე[ღ]რი არ [ღ]ა(ა)კლოს" (იქვე, გვ. 79). აღსანიშნავია ისიც, რომ ყოველთვის ასე არ არის და ეს განსაკუთრებით ითქმის ისეთ ზმნებზე, რომლებიც ხშირად გამოიყენება წარწერების ენაში. ასეთია, მაგალითად, **შეიწყალე**, თუმცა მოგვიანებით, XVI-XVII ს.-ში, ამ ზმნასთანაც დადასტურდა **ღ** აღიშის წმინდა გიორგის ეკლესიის მარჯვენა სვეტზე ამოკაწრულ სოფლის ნუსხურ წარწერაში. **VdC:** წ(მიდა)ი ყ(ოველ)ი გ[ღ] ჭაშავთ(ი)ს **შეიწყალე** თავი ჩ(უენ)ი გლაზ(აკ)ი ს(უ)ლი **შე(ი)წყალე** შ(ე)ნსა მადლსა (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 236)... სრული **-ი** არის, ასევე, და ზმნისწინის შემდგომაც: "ქ. წ[ღ] კ(პრიკე) გვეროლისაო || შ[ღ] ი(ოვან)ე ინასარისძე **დაიცევ** [...]" (იოვანე ინასარისძის წარწ., კალა, წმ. კვირიკეს ეკლესია ("ლაგურკა"), XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 290)...

Vd: "ღ(მრ)თისმშ(ო)ბ(ე)ლო შ[ღ] **იოვანე** სუანი" (იოვანე სუანის წარწ., ასომთ., უშგული, "ლამარია", XI-XII სს.); "ს(უ)ლსა **იოვანე** მ(ა)მ(ა)სახ[ღ]ლ(ი)სისა შ[ღ] ღ[ღ]" (იოვანე მამასახლისის წარწ., ასომთ., აცი (იელი), მთავარანგელოზის ეკლესია ("თარინგზელ"), XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 70). შდრ. იოვანე მოძღვრის წარწერა, რომელიც მოთავსებულია იქვე, ეკლესიის გარშემოსასვლელის დასავლეთ კედელზე, შიდა მხარეს: "ქ[ღ] შ[ღ] **იოვანე** მოძღ(უ)არი" (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 349)...

გვხვდება **ღ**-ს კლების, გასრულხმოვანების, აგრეთვე დოტამეტობის შემთხვევები. მაგალითად, **ღ** გასრულხმოვანებულია ფხოტერის (ეცერი, მესტია) მთავარანგელოზთა ეკლესიის აღმ. ფასადის XI ს.-ის წარწერაში: "**წ[ღ]** ს(ა)მ(ე)ბ(ა)ო, შ[ღ] **ქ(ო)[რ]ღ(ა)ი** (დას. საქ. წარწ., გვ. 118); აგრეთვე: ქ. წ[ღ]

კ(ურიკ)ე შ[ქ] დედგ(ა)ლაი ა[ღ]“ (დედვალას წარწ., კალა, წმ. კვირიკეს ეკლესია, XII-XIII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 286)...

მოტამეტობის ნიმუშია გურანდუხტის წარწერა:

ღ: "წ[ღ] ლ(მრ)თ(ი)ს(მ)შ(ო)ბ(ე)ლო, შ[ქ] **გ[ღ]** **(გუარანდუხტ)ე**" (გუარანდუხტის წარწ., მხედრულნარ. ნუსხ., ჟიბიანი (უშგული, მესტია), ღმრთისმშობლის ეკლესია ("ლამარია"), XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 126; XI-XII სს. – დას. საქ. წარწ., გვ. 132). წარწერაში მესამე სტრიქონის **გ[ღ]** გახსნილია, როგორც გუარანდუხტე. პ. ინგოროყვა მიიჩნევს, რომ ეს სახელი (იგივე **გურანდუხტი**) ამ ფორმით ჩვეულებრივია სვანეთის წერილობით ძეგლებში. ვ. სილოგავას აზრით, მისი შემოკლებული ფორმა უნდა იყოს **გვარდუხ** (დას. საქ. წარწ., გვ. 132)...

აქ: **გუარანდუხტე** (148) || **გუარანდუხტ** (33) – დედოფალი, დედა ბაგრატ აფხაზთა და ქართველთა მეფისა და კურაპალატისა (პირთა, გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელთა საძიებელი: დას. საქ. წარწ., გვ. 178). შდრ.: ბაგრატის ტაძრის (ქუთაისი) აღმ. ფასადზე ამოკვეთილი სამშ. წარწერაში მოხსენიებული (1001-1008 წწ.): "† შ[ქ]წ[ქ]ენ(ი)თა ლ(მრ)თის(ა)მთა. ბ(ა)გრ(ა)ტის(ა)გ(ა)ნ – ნ(ე)ბ[ი]თა ლ(მ)რთ[ი]სადათა აფხ(ა)ზთა და ქ(ა)რთვ(ე)ლთა მ(ე)ფ(ი)სა და კ(უ)რ(ა)პ(ა)ლ(ა)ტ(ი)სა და დ(ე)დ(ი)სა მ(ა)თისა – **გ(უ)რ(ა)ნდ(უ)ხტ** დ(ე)დ(ო)ფლისა, აღ(ე)შ(ე)ნა წ(მიდა)ი ესე ს(ა)ყდ(ა)რი ჳ(ე)ლითა [...]" (დას. საქ. წარწ., გვ. 52)...

ჩვენი აზრით, თანხმოვნის შემდეგ **ღ** გრაფემა **ი**-სთან აღრევის შედეგი უნდა იყოს.

ღ: როგორც ცნობილია, X-XI საუკუნეთა და მომდევნო ხანის ძეგლებში მ-ს გამოყენება აღარ ემორჩილება წესებს (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 279). სვანეთის XI-XIII საუკუნეთა ეპიგრაფიკულ ძეგლებშიც შერყეულია მერვე **ე**-ს (**ღ**) გამოყენების წესი: გვხვდება როგორც დამავალი დიფთონგი, ისე მისი მოშლის ფაქტებიც. ზოგან ემ გამოხატულია შესატყვისი **ღ** გრაფემით, ზოგან დაწერილია პირდაპირ, დიფთონგის შესატყვისი გრაფემის გარეშე. ასეა დაწერილი, მაგალითად, სიტყვა ძე სახელობით ბრუნვაში: "ქ. წ(მიდან)ო მთავარანგელოზხო || შ(ეიწყალ)ე(თ) ბეორდო **არმროლაძისქე** და ცოდვანი შეუნდვე(თ)" (ბეორდო არმროლაძისის წარწ., გარდამ. მხედრ., აცი (იელი), მთავარანგელოზთა ეკლესია ("თარინგზელ"), XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 238); "ქ. წ[ღ] კ[ქ] შემიწყალე მწარედ ცოდ[ვილი] || გ(იორგ)ი **კ(ურიკ)ესქე** გამომამრთე[ლე ყ(ოვლი)სა ჳირ]ისაგან" (გიორგი კვირიკესძის წარწ., მხედრ., კალა, წმ. კვირიკეს ეკლესია, XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 282)... სხვა შემთხვევებში გვხვდება **ძეი**: "წ(მიდა)ო მთავარანგელოზო || შ(ეიწყალ)ე ი(ოვან)ე გ(იორგ)ი ბერ(ი)სა || **ძეი** ორსავე ცხორებასა ზ(ედ)ა – ამასა საწ(უ)თროსა და იმ(ა)სა || საუკუნოსა" (იოვანე გიორგი ბერის ძის წარწ., გარდამ. მხედრ., აცი (იელი), მთავარანგელოზთა ეკლესია ("თარინგზელ"), XI-XII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 242)...

ღ: "წ[ღ] გ[ღ] **მვნეო** და **მვედარო** შემიწყალე მე ფ[ღ] ცოდვილ[ი] ივანე და შემინდვე შეცოდება[ნი] ჩემნი ვინ ესე წა(ი)კ(ით)ხ(ოთ) თქუნცა შეგინვენ ლ[ღ] (ივანეს წარწ., გარდამ. მხედრ., იფხი (ლატალი), წმ. გიორგის ეკლესია, XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 277); "[ღემეტრ]ე მე[ფე]სა ჳრმ[ალსა] || აბმენ

დ(ავი)თ(ი)ს(ა)ს ე(რისთავ)ნ[ი]" (დემეტრე I-ის მეფედ კურთხევის გამოსახულების წარწ., ასომთ., მაცხოვრის ეკლესია (ლატალი), 1140 წ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 77); "მო(იხა)ტა დასაბ(ა)მ(ი)თგ(ა)ნთა წელთა ხლიე ქრ(ონ)ი[ც]ი(ონ)ს[ა] ტლა **ველითა** თ(ევდორ)ე მეფისა მხ(ა)ტვრ(ი)სადთა]" (ქტიტორული წარწ., ასომთ., კალა, წმ. კვირიკეს ეკლესია, კალა, 1111 წ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 73); "სახელითა ღ(მრ)თ(ი)ს(ადთა) შე[ი]ქმ[ნ]ა|| ფათლომი ესე **ველ[ი]თა** გ(იორგ)ი[ს]ი(თ)ა]" (ჯვრის კვარცხლბეკის სამშ. წარწ., ასომთ., ჩუკული (ლენტეხი), XII სკ.) (დას. საქ. წარწ., გვ. 152)...

ვ გვხვდება ზმნურ ფორმებშიც: "ქ. წმ მთავარანგელოზო|| შე[ი]წყაღე|| მონ(ა)ი შენი გმ ჯავიან[ი ვი]ნ ესე წაი[კით]ხოს იგიცა შეიწყაღე მეცა **მომივსენე**" (გიორგი ჯავიანის წარწ., გარდამ. მხედრ., აცი (იელი), მთავარანგელოზთა ეკლესია, XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 240); "წმ კმ შმ გმ [...] მეცა **მომივსენე** მოწყალებათა შე(ე)ნსა" (გიორგის წარწ., მხედრ., კალა, წმ. კვირიკეს ეკლესია, XII-XIII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 283); "† წმ გმ იფ(ა)რისაო, ნუ **აქვილი** საფ(ა)რველსა შენსა,|| მომეც გამ(ა)რჯვებაი|| [მო]ნასა თქვენსა მა(რ)უშ(ია)ნსა" (მარუშიანის წარწ., მხედრ., ნაკიფარი (იფარი), XII-XIII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 236).

ვ-ხ ოპოზიციის საინტერესო ნიმუშია იფარის (კალა) მთავარანგელოზთა ეკლესიის ერთ-ერთი წარწერა ("ველი კალელთა", XI სკ., 1096 წ.-მდე): "ქ. „სახელითა ღ(მრ)თისა(ი)თა ესე|| **ველი** ჩ(უე)ნ კალელთა დავეწერენეთ, ღიდთა და მცირე[თ]ა, რ(ომე)ლ ამას ვეო||ბასა შიგან ვართ, ა[დი]დენ ღ(მერთმა)ნ|| ავალიანი და ხვ [......]ანი, შიგან გრე||თავს..." (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 269)... მოცემულ წინადადებაში **ვ-ხ** ოპოზიცია ძველი ქართული ენის ნორმათა ფარგლებია, გარჩეულია **სახელი** და **ველი**; ასეა ნაკიფარის (იფარი) წმინდა გიორგის ეკლესიის სამხრეთ კედელზე ამოკაწრულ ნუსხურ წარწერაში (XI სკ.): "**[სა]ხელითა** ღ(მრთისაი)თა] ესე **ველი** ჩნ, მეფოვე[ლთ]||ა დავეწერეთ [მ]ას ჟა||მსა, ოდეს მამულს[ა]|| ჩნსა არ[.....] რომელთა მარხვან[ი]|| [წა]იღეს, შეეკვრბით ყლნი მეფოველნი,|| [დ]იღნი და მცირენი..." (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 333); **ვ-ხ** ოპოზიციის ნიმუშია, აგრეთვე, მაცხვარიშის (ლატალი) მთავარანგელოზის ეკლესიის ცენტრალური თაღის ჩრდილოეთის სვეტზე ამოკაწრული ნუსხური წარწერა (XI სკ.): "[...]რანი ძულ[...] **[სა]ხელითა** ღ(მრთისაი) თა] ესე **ველი** მა[შ]ინ || დავეწერეთ ოდეს..." (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 302)...

სვანეთის წარწერებიდანაც ჩანს, რომ **ვ-ხ** სემანტიკურ სხვაობას ქმნის: **სახელი** (წოდება): "სახელითა შენითა ეწინაწარმეტყველებდით", მთ., 7, 22 (ი. აბულაძე, 1973, გვ. 383), ხოლო **ველი** – 1. ხელობა: "იყო მარჯუე ფრიად ველითა" (იქვე, 567); 2. ხელწერილი, ხელნაწერი. "დაწერე ველი ორმოცდაათისა ლიტრისა ოქროდსაჲ", ლიმ. 78, 10 (იქვე)...

წარწერებში არის ისეთი შემთხვევებიც, რაც გვიჩვენებს **ვ-ხ** ოპოზიციის მოშლის ტენდენციას. ასეა, მაგალითად, XI საუკუნის წმინდა კვირიკეს ეკლესიის აბულეთის ნუსხურ წარწერაში: "წმ კ(კრიკ)ე შმ მო(ნა)ი შე(ე)ნი აბ(ულე)თ ორთ(ავე) **ცვ(ორებასა)** შმ" (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 128). ძველად იყო ცხორება – ცხოვრება, "ქსნა", "განრინება", ცოცხლება, "სიცოცხლე", მრთელობა, "მაცხოვარება": მოვედ ცხორებად ჩუენდა, ფს. 79, 8 (ი. აბულაძე, 1973, გვ. 522).

უმარცვლო **უ** სვანეთის წარწერებში გვხვდება რამდენიმე პოზიციაში:

სუV: ქ. წმ მ(ა)ც(ხ)ოვარო შქ კ(უირიკ)ე კუირ[ი]კიანი დღეს[ა ამას განკითხვისასა] (კვირიკე კვირიკიანის წარწ., გარდამ. მხედრ., მაცხვარიში (ლატალი), მთავარანგელოზის ეკლესია ("თარინგზელ"), X სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 310); ქმ შქ გქ **კუირიკიანი** (გიორგი კვირიკიანის წარწ., გარდამ. მხედრ., X-XI სს.) (იქვე, გვ. 312); ამავე პერიოდის დემეტრე კვირიკიანის წარწერაში წყვილბაგისმიერ უს ცვლის კბილბაგისმიერი **გ:** ქ. წმ მაცხოვარო შქ დემეტრე კვირიკიანი; **გ** არის ანთროპონიმ კვირიკეშიც: ქ. წმ მაცხოვარო ს(ა)სოო [...ეზისავ] შქ [ცო]დვ[ი]ლი გქ **კვირიკეს** ძეი... (გიორგი კვირიკესძის წარწ., II, XI სკ.) (იქვე, გვ. 324)... არ გვხვდება უმარცვლო უ სიტყვაში **ხვარბალი:** ვინ ზროხა იპაროს – [ვე]ვის||უფალს წესიერად აზღვიოს, ჩ(უე)ნთ(ვ)ს ||ზროხა ზღ[ოს], მესამედი – ჭირისუფლის ||ი(ო)ს; თუ დაკილ იპაროს – ორი [ი]ყოს ჩ(უე)ნთ(ვ)ს, ვის **ხვარბალი**, შევიპყრათ – **შეუკრბეთ** თ(უ)ი[ო], შესგენი (ბელელი – ვ. ს.) ცეცხლით|| **დაუწვათ** (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 269). ძველი ქართული ენის ნორმათა მიხედვით იყო ხუარბალი, რომელიც განმარტებულია ასე: ხორბალი, მარცვლეული. "წარიღე ესე (ველი) და დაჰფალ ხუარბალსა შინა, რადთა ფერი იქციოს", ლიმ. 78, 17 (ი. აბულაძე, 1973, გვ. 564). **უ > გ:** ხუარბალი > ხვარბალი... მოცემულ კონტექსტში ჩვენი ყურადღება მიიპყრო შეუკრბეთ ზმნამ, რომელშიც უ (**გ**) გამოხატავს S₁ პირს;

VუC: "ქ. წმ მაცხოვარო მაცხოვნებელი ყ(ოვე)ლ(თ)ა მაცხოვნებელ[ო] მე[ოხ] და მფ[არ]ველ მექმენ..." (, ომშერადვირე ლომისძის წარწ., X სკ.-ის II ნახ., (სვანეთის წერილ. ძეგლ., გვ. 319)...

ბგერის დაკარგვა: დაკარგულია თავკიდურა მ კომპოზიტის პირველ კომპონენტში: "ქ. წმ **თავა[რ]ანგელო[ზ]ო** შეიწყალე || ი(ოვან)ე..." (იოვანეს წარწ., გარდამ. მხედრ., აცი (იელი), მთავარანგელოზთა ეკლესია, XI-XII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 245). სხვა წარწერათა მიხედვით იმავე სიტყვაში უმეტესად შენარჩუნებულია თავკიდურა **მ:** "წმ **მთავარანგელოზო**, შქ იოვანე" (იოვანეს წარწ., ჩაქაში (უშგული), მაცხოვრის ეკლესია, XI-XII სს.) (სვანეთის წერილ. ძეგლ., გვ. 377)...

ბგერათა შერწყმა: "წმ მთავარანგე(ლო)ზო შქ მ(ი)ქ(აელ) **ქვერებისკ(ო)პ(ო)სი**" (მიქაელ ქორებისკოპოსის წარწ., ნუსხ., იფრარი (კალა), მთავარანგელოზთა ეკლესია, XII სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 273)... აქ **გე** კომპლექსი ჩვენი აზრით, **ო-**ს ნაცვლად უნდა იყოს გამოყენებული.

საინტერესოა XI-XIII საუკუნეთა სვანეთის ეპიგრაფიკული ძეგლების მორფოლოგია. ხმოვანფუძიანი საზოგადო არსებითი სახელების სახელობითში, აგრეთვე უკვეცელი სახელების ნათესაობითსა და მოქმედებითში გვხვდება **ი, ე, შ** ალომორფები (იხ. ზემოთ).

თანხმოვანფუძიანი სახელების მოთხრობითში ძირითადად არის გაუმარტივებელი **-მან:** "ქ. წმ გმ, მთავ(არ)მოწამეო, შ(ემიწყალ)ე მწარედ ცოდვილი მიქელა || შემწე და მფარველ მეყავ დღესა ბრძოლისასა;|| ვ(ი)ნ წაიკითხოთ, ლოცვ[აი] გვით[ხ]რათ, [თქუე]ნცა შეგინდვენ **დ(მერ)თ(მან)**" (მიქელას წარწ., გარდამ. მხედრ., იფხი (ლატალი), წმ. გიორგის ეკლესია, X-XI სკ.) (სვანეთის წერილ. ძეგლ., გვ. 277)...

შედარებით იშვიათია **-მა/-მ** ალომორფები. მაგალითად, **-მ** ნიშანი დადასტურდა სოფელ სვიფის წმინდა მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიის ერთ-ერთი ხატის წარწერაში (XI სკ.): "მე, გიორგი ლიპარიტის ძემ მოუჭედენ..."

მიცემითში, ნათესაობითსა და მოქმედებითში საზოგადო სახელი მეტწილად გავრცობილია. მაგალითად: **დღესა ჳირისასა ჟამ[სა] მბრძოლისასა ძესა ლომისასა ყ(ოვ)ლედ ცოდვილსა [ა]მ[ა]ს ომშერაძვირე[სა]...** (ომშერაძვირე ლომისძის წარწ., X სკ.-ის II ნახ.) (სვანეთის წერილ. ძეგლ., გვ. 319)...

ვითარებითში **-დ** შეიძლება დაყრუვდეს და იქცეს **-თ**-დ. მაცხოვრის ეკლესიის (ჩაქაში, უშგული) XI-XII საუკუნეების იოვანეს წარწერაში ერთდროულად არის მოცემული ვითარებითის **-დ/-თ** ალომორფები ერთსა და იმავე სიტყვაში: "წმ მთავარანგელოზო, შმ იოვანე მწარედ ცოდვილი" (სვანეთის წერილ. ძეგლ., გვ. 377). შდრ., იქვე ლაზარეს წარწერა: "ქ წმიდანო მთავარანგელოზ(ნ)ო შმ(იწყა)ლეთ მწარეთ ცოდვილი ლაზარე: ემენ იყავნ" (იქვე, გვ. 379)...

როგორც ცნობილია, საკუთარ და საზოგადო სახელთა ბრუნების გათანაბრება IX საუკუნიდან დაიწყო. ეს ტენდენცია კარგად ჩანს საქართველოს სხვა კუთხეთა, მაგალითად, იმერეთის ლაბიდარულ წარწერებშიც. სვანეთის ეპიგრაფიკაში ადამიანის (პირის) სახელები სახელობითში მეტწილად გაუფორმებელია: "ქ. წმ მაცხ(ო)ვ(ა)რო || შმ მიქ(ა)ელ" (მიქაელ მაღლაკელის წარწ., ასომთ., მაცხვარიში (ლატალი), 1140 წ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 75); "ქმ შმ მ(ი)ქ(ა)ელ || ჩეგიანი || ან † ესე..." (მიქაელ ჩეგიანის წარწ., ასომთ., ადში, მაცხოვრის ეკლესია ("მაცხვარ"), XII სკ.) (იქვე, გვ. 81); "წმ გლ" (= წ(მიდა)გ გ(ა)ბ(რიელ) (წარწერა კანკელის წინ დასადგმელ ჯვარზე, ნუსხ., ლემსია (ლენჯერი), მაცხოვრის ეკლესია XI სკ.) (იქვე, გვ. 116); "წმ გზრლმ გაშიფრულია ასე: წ(მიდა)გ გ(ა)ბ(რიელ) (წარწერა კანკელის წინ დასადგმელ ჯვარზე, სწორი, ეპიგრაფიკული ნუსხ., გულიდა (ლენჯერი), XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 114); იმავე პერიოდის სხვა წარწერები ასე გამოიყურება: "წმ გლ" (= წ(მიდა)გ გ(ა)ბ(რიელ)) (წარწერა კანკელის წინ დასადგმელ ჯვარზე, ასომთ., ლაშთხვერი (ლენჯერი), მთავარანგელოზის ეკლესია XI სკ.) (იქვე, გვ. 115); "წმ ანა" (= წმ ანა) (წარწერა კანკელის წინ დასადგმელ ჯვარზე, ასომთ., ლემსია (ლენჯერი), მაცხოვრის ეკლესია, XI სკ.) (იქვე, გვ. 115); "წმ ხარა||პიონ" (= წ(მიდა) ხარა(ლამ)პიონ) (წარწერა კანკელის წინ დასადგმელ ჯვარზე, ასომთ., ნესგუნი (ლენჯერი), მაცხოვრის ღ ეკლესია, XI სკ.) (იქვე, გვ. 118)...

წარწერებში იშვიათად, მაგრამ მაინც X-XI საუკუნეებიდან გამოვლინდება ადამიანის (პირის) სახელის **-ი** ნიშნით გაფორმების ფაქტებიც: "ქ. წმ მაცხო[ვ]არო, შმ ქორ[დ]აი გ(იორგ)ის ძეი მ(ა)[ს დღესა]" (ქორდაი გიორგისძის წარწ., ნუსხ., იელი, მაცხოვრის ეკლესია, X-XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 258); "ქმ შმ გრი(გო)ლი" (გრიგოლის წარწ., გარდამ. მხედრ., იფხი(ლატალი), წმ. გიორგის ეკლესია ("მაცხვარ"), XI-XII სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 277); "წმ კმ შე(ი)წყალე || გრ(ი)გოლი" (გრიგოლის წარწ., მხედრ., კალა, წმ. კვირიკეს ეკლესია, XII-XIII სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 281); "წმ მაცხო(ვ)არო,

შქ|| მ(ი)ქაელი (მიქაელის წარწ., გარდამ. მხედრ., ნესგუნი (ლენჯერი), XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 238)...

იშვითად ადამიანის (პირის სახელი) შეიძლება გავრცობილიც იყოს: "...სულსა **გაბისოდა**" (გაბისოს წარწ., ასომთ., სვიფი (ფარი, მესტია), წმ. გიორგის ეკლესია XI სკ.) (დას. საქ. წარწ., გვ. 109)...

ნაწევრიანი სახელები. სვანეთის წარწერებში ჭარბობს განსაზღვრულ ნაწევრიანი სახელები: "სახელითა ღ(მრ)თ(ი)ს(აფთა) შე[ი]ქმ[ნ]ა|| **ფათლომი ესე**..." (ჯვრის კვარცხლბეკის სამშ. წარწ., ასომთ., ჩუკული (ლენტეხის რაიონი), XII სკ.) (დას. საქ. წარწ., გვ. 152); "წ[ღ] მ(ი)ქაელ) ადიდე ჯან[ღ]ურ და **სოფელი ესე** და გ[ღ]" (ჯანბურისა და გიორგის წარწ., ასომთ., ჩუკული (ლენტეხი), გაბრიელ მთავარანგელოზის ეკლესია, XII სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 127)...

მსაზღვრელ-საზღვრული. სვანეთის წარწერებში მრავალფეროვნებით გამოირჩევა მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილი. გვხვდება როგორც პრეპოზიციური, ისე პოსტპოზიციური წყობის ატრიბუტული მსაზღვრელი. წარწერის დასაწყისში მოცემულ მიმართვის ფორმებში, როგორცაა: წმიდაო მაცხოვარო, წმიდაო გიორგი, წმიდაო ეკლესიაო... მსაზღვრელი მეტწილად პრეპოზიციური წყობისაა, სხვა შემთხვევებში კი უფრო პოსტპოზიციური წყობა ჭარბობს: "ქ. წ[ღ] ეკლესიაო შქ ი(ოვან)ე|| **წყალობითა შენითა**" (იოვანეს წარწ., III, გარდამ. მხედრ., იელი, მაცხოვრის, X-XI სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 260); "ქ. წ[ღ] მთ(ა)ვარანგელ[ო]ზო შქ **მონაი შ(ე)ნი** მჩიამ" (მჩიამის წარწ., მხედრ., აცი (იელი), მთავარანგელოზთა ეკლესია, XIII სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 237);

სვანეთის ეპიგრაფიკა განსაკუთრებით მდიდარია ვრცელი, მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილებით დატვირთული წარწერებით. ამის საუკეთესო ნიმუშია, მაგალითად, ერთიანი სვანეთის დროშის – "ლემის" ბუნიკზე მოთავსებული წარწერა: "ქ. უბედნიერენ ღმერთმან **ერთობილსა ხევსა ბედნიერსა სუანეთისასა** ლომი და დროშისთავი დროშითურთ ჩემ **დიდისა** მონასტრისა წინამძღვრისა გრიგოლ კობასძისაგან მოხსენებული" (წმ. გიორგის, წმ. იონა წინასწარმეტყველის, მთავარანგელოზის გამოსახულებებით და "დიდი მონასტრის" წინამძღვრის, გრიგოლ კობასძის, საქტიტორო წარწერით. XIII სკ., მესტიის თემი. ნაწილობრივ მოოქრული ვერცხლი). მსაზღვრელებით მდიდარია, ასევე, ლატალის თემის XIII საუკუნის გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატის ვრცელი საქტიტორო წარწერა: "ქ. **წმიდაო მთავარანგელოზო მუხერისაო, ხელთუქმარო, ადიდენ მეფენი ბაგრატუნიანნი, და დადიანი და დიდებულნი და ერთობილი საქართველო და ერთობილი სუანნი და ხევი ლატალისა და ალაშენე მაშენებელი შენი** სოფელი ლაილისა და ყოველნი მადიდებელნი შენი. ამენ".

მსაზღვრელი შეიძლება გადმოცემული იყოს სხვადასხვა მეტყველების ნაწილით:

ზედსართავი სახელით: "ქ. წ[ღ] გ[ღ], შემიწყალე მე, მწარედ **ცოდვილი ბენდე სვიანი**..." (დაწერილი ბენდესი კობალის შეწირვისა, გარდამ. მხედრ., იფხი (ლატალი), წმ. გიორგის ეკლესია, X სკ. II ნახ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 274)...

რიცხვითი სახელით: "ქ. წ[ღ] თავა[რ]ანგელო[ზ]ო შეიწყალე|| ი(ოვან)ე **ორსავე ცხორებასა** || – ამ||ას საწუთროსა და იმასა საოკონო||სა]"

(იოვანეს წარწ., გარდამ. მხედრ., აცი (იელი), მთავარანგელოზთა ეკლესია, XI-XII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 245)...

ნაცვალსახელებით: "ქ. წმ მთ(ა)ვარანგელ[ო]ზო შქ **მონაი შ(ე)ნი მჩიამ**" (მჩიამის წარწ., მხედრ., აცი (იელი), მთავარანგელოზთა ეკლესია, XIII სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 237)...

რაც შეეხება სუბსტანტიურ მსაზღვრელს, იგი, ჩვეულებრივ, გადმოცემულია არსებითი სახელებით და, XI-XIII საუკუნეთა სვანეთის ეპიგრაფიკული ძეგლების მიხედვით, უმეტესად, პოსტპოზიციური წყობისაა. მაგალითები:

"ქ. წმ მთავარანგელო[ზ]ო იოვანე მწარეთა ცოლ[დ]ვ[ილს] მ(ი)ქ(ა)ელს შემწე ყა[ვ] || **დღესა ჭ(ი)რისასა**" (იოვანესა და მიქაელის წარწ., გარდამ. მხედრ., გული (ბეჩო), გაბრიელ მთავარანგელოზის ეკლესია, X-XI სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 247); "**დღესა ჭირისასა** ჟამ[სა] მბრძოლისასა **ძესა ლომისასა** ყ(ოვ)ლედ ცოდვილსა [ა]მ[ა]ს ომშერაძვირე[სა]..." (ომშერაძვირე ლომისძის წარწ., X სკ.-ის II ნახ. (იქვე, გვ. 319); "ქ. მეუფეო მეუფეთაო და უ[ღ] უფ[ლ]ებათა[ო] || წმ მაცხოვარო ადიშისაო შქ ს[ინელი მწა]რედ ცოდვ(ი)ლი დღესა მას საშინ[ელსა განკით]ხვისასა შ(ე)ნსა მას დიდებით მოსლვა[სა] || მათ დიდთა დაჯდომასა" (სინელის წარწ., ადიში, მაცხოვრის ეკლესია, XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 233)...

ზოგჯერ მსაზღვრელ-საზღვრული შეიძლება გათიშული იყოს სხვა მსაზღვრელითა და ნაწევრითაც: "ქ. წმ მთავარანგელოზო, შქ სინელი ხ(უ)ცესი მწარედ ცოდვ(ი)ლი **დღესა მას [სა]შინელსა განკითხვისასა** ოდეს ღმ მიაგებდეს[...]" (სინელის წარწ., IV, მხედრ., მთავარანგელოზთა ეკლესია, X სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 236)...

სვანეთის XI-XIII სს. ეპიგრაფიკულ ძეგლთა ენაში ერთიანი ნორმა არ არსებობს ზმნის პირისა და რიცხვის გამოხატვის მხრივაც. მაგალითად, ზოგჯერ ზმნაში შეიძლება **-ნ** სუფიქსით იყოს გამოხატული ნარიან მრავლობითში მდგომი პირდაპირი ობიექტური პირი: "ქრისტე შეიწყალე სინელი იოვანეს თავის პოვასა წინადღესა თოვლმან სახლი დაარღვია და **ძელნი დაღეწა**" (სინელის წარწერა, მხედრ., ადიში, მთავარანგელოზის ეკლესია, XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 235). სხვა შემთხვევაში ძველი ნორმა შეიძლება მოშლილი იყოს. მაგალითად: "აღაშენე... **მადიდებელნი შენნი**" (ერთიანი სვანეთის დროშის – "ლემის" ბუნიკის წარწ.).

ზმნისწინანი ფორმები. სვანეთის XI-XIII საუკუნეთა წარწერებში არის ზმნისწინთა როგორც ძველი (გაუმარტივებელი), ისე ახალი სისტემის (გამარტივებული) ზმნისწინები. ასეთია, მაგალითად, სვანეთისა და, საერთოდ, ქართულ ეპიგრაფიკაში, ხშირად გამოყენებული ზმნა **აღვაშენე | ავაშენე...**

ძველი ნორმაა შენარჩუნებული ძირითადად ზმნის მომავალი დროის გამოხატვაში. II კავშირებითის ფორმა, გარდა მისი პირველადი ფუნქციისა, მაგალითად, წინადადებაში: "მე მამასახლისსა ცოდვილსა და დეკანოზსა ამბრამს **შეუნდვენ** ღმერთმან" (გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატის წარწ., ლატალის თემი, XIII სკ.), გამოხატავს მომავალ დროსაც: "წმ გმ, მთავ(არ)მოწამეო შქ მწარედ ცოდვილი მიქელა || შემწე და მფარველ მეყავ დღესა ბრძოლისასა || ვინ **წაიკითხოთ** [ლო]ცვ[აი] **გვით[ხ]რათ** [თქუენ]ცა **შეგ[ი]ნდ(ე)ნ**

ლ¹⁶“ (მიქელას წარწ., გარდამ. მხედრ., X-XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 277)...

წარწერებში **-მცა** ნაწილაკიან კონსტრუქციაში ჩართული I კავშირებითი ცვლებები მომავალი დროის გამოხატვის ფუნქციით: "...ვინცა აქა **მოსწყვიდოს ცოდვანი-მცა ჩემი აქუს**" (დაწერილი ბენდესი კობალის შეწირვისა, გარდამ. მხედრ., იფხი (ლატალი), წმ. გიორგის ეკლესია, X სკ. II ნახ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 274).

საინტერესოა სვანეთის XI-XIII სს. ეპიგრაფიკულ ძეგლთა **სინტაქსი**. ეს განსაკუთრებით წინადადების წევრთა რიცხვში შეთანხმებას ეხება. ამ მხრივ საინტერესოა მასალაში ერთიანი ნორმა არ არსებობს. მაგალითად, განსაზღვრება საზღვრულ წევრთან შეიძლება იყოს შეთანხმებული და შეუთანხმებელიც. შეთანხმებულია: "[...]შეუნდ¹⁷ვენ **ყ(ოვე)ლნი ცოდვანი მისნი** ა¹⁸წ(წარწერის ფრაგმენტი, სწორი, ეპიგრაფიკული ნუსხ., მარგვიში (ლენტეხი), X-XI სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 111)... შეთანხმება არ არის: "**ქ. წმიდაო მთავარანგელ[ო]ზნო** შ¹⁹ც (თ) მიქაელ..." (მიქაელის წარწ., მხედრ., გული (ბეჩო), გაბრიელ მთავარანგელოზის ეკლესია, XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 250)...

არაერთგვაროვანი ვითარებაა ზმნასთან შეთანხმების მხრივაც. მაგალითად, არ არის შეთანხმება: "**წ(მიდან)ო მთავარანგელოზნო || შეიწყალ)ე(თ)** ჯოდმეს || ჭინჯოლანისძე და ცოდვანი **შეუნდვე**" (ჯოდმეს ჭინჯოლანისძის წარწ., გარდამ. მხედრ., აცი (იელი), მთავარანგელოზთა ეკლესია, XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 240). ამ წინადადებაში ზმნაში არ არის ასახული არც პირდაპირი დამატების (ცოდვანი) მრავლობითობა. ასეა სხვა შემთხვევაშიც: "**ქ წ(მიდან)ო მთ(ა)ვარანგელოზნო შეიწყალ)ე(თ)** შიო ანგალვიანი || და სული **მოიჯსენე(თ)** ჯ[-]ფნესა ძმისა ჩემის(ა)ი" (შიო ანგალვიანის წარწ., გარდამ. მხედრ., X სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 237). წინა კონტექსტის მსგავსად, თითქოს მოსალოდნელია ზმნაში საზღვრული წევრის მრავლობითობის ასახვა, აღდგენილია (ფრჩხილებშია ჩასმული) **-თ** სუფიქსი: შეიწყალე(თ), მოიჯსენე(თ), მაგრამ ფაქტია, რომ ხშირ შემთხვევაში სწორედ მრავლობითობის სუფიქსი არ ჩანს წარწერაში.

შეთანხმება არ არის ამ წარწერაშიც: "**ქ წ(მიდან)ო მთ(ა)ვ(ა)რანგ(ელო)ზო შეეწიეთ იოვანეს**" (იოვანეს წარწ., იფრარი (კალა), მთავარანგელოზთა ეკლესია, XI სკ., 1096 წ.-მდე)(სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 271)...

მიმართვის ფორმები: "სამებაო, ქ წ(მიდა)ო ს(ა)მ(ე)ბ(ა)ო, უ(ფალ)ო, ქ x მეუფეო, ი(ეს)უ ქ(რისტ)ე, ქ(რისტ)ე, ქ წ(მიდა)ო მამაო, წ(მიდა)ო ლ(მრ)თ(ი)ს(მ)შობელო, ქ წ(მიდა)ო მ(ი)ქ(ა)ელ, წ(მიდა)ო კ(პრიკ)ე, წ(მიდა)ო თევდორე, წ(მიდა)ო გ(იორგ)ი, წ(მიდა)ო ეკლესიაო, წ(მიდა)ო გ(იორგ)ი მთ(ავა)რმ(ო)წ(ა)მ(ე)ო, წ(მიდა)ო ეკატერინე, წ(მიდა)ო ბარბარა... წარწერის შემსრულებლის მიმართვის ობიექტები ძირითადად მაღალი იერარქიის პირებია, ამიტომ იგი თავმდაბლობის ნიშნად თავს ცოდვილად იხსენიებს: "ლ(ო)ცვ(ა)სა მომიჯსენ(ე)თ [ც](ო)დვილ[ი]". ამგვარი ხერხი ქმნის ეპიგრაფიკულ ძეგლთა შემსრულებლების გარკვეულ სტილს.

ანთროპონიმები. განსაკუთრებით მდიდარია სვანეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლთა ონომასტიკონი. უმდიდრესი მასალაა შემონახული უძველეს ლაპიდარულ, ფრესკულ, ნაკაწრ (გრაფიტები), აგრეთვე, ზარებსა თუ სხვა ნივთებზე

შესრულებულ წარწერებში. ისინი გამორჩეულია ანთროპონიმთა სიუხვითაც. ლმერთის, ანგელოზთა, წმინდანთა და მოწამეთა სახელებთან ერთად, ჩვეულებრივ, გვხვდება მაღალი და შედარებით დაბალი იერარქიის პირების, წარწერათა შემკვეთებისა და შემსრულებლების სახელები და გვარები:

"შ(ა)ლვა | ქირქიშლიანსა ამა || ეკ(ლე)სი(ი)სა მაშენებელსა შ(ეუნდვე)ნ ღნ || მის(ს)ა ძმასა ნექეს შ(ეუნდვე)ნ ღნ || მ(ა)ნ დახატა ეკლესია ესე" (შალვა || ქირქიშლიანის წარწ., ასომთ., ლაღამი (მესტია), მაცხოვრის ეკლესია ("მაცხვარ"), XII სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 88); **"გ(იორგ)ი გ(ა)ლ(ა)ტ(ოზ)ი"** (გიორგი და მიქაელ კალატოზების წარწერა, ასომთ., ლუჰა (ლუჰა, მესტია, ეცერი), XI-XII სს.) (დას. საქ. წარწ., გვ. 131); **"წლ გლ, შქ ლაღა"** (ლაღას წარწერა, ნუსხურნარ. ასომთ., ჯახუნდერი (ლენტეხის რაიონი), XI სკ.) (დას. საქ. წარწ., გვ. 129); **"წლ მ(ა)ცხ(ოვა)რო შქ ი(ვან)ე ხეშქილელი ან იყავნ"** (ივანე ხეშქილელის წარწ., ნუსხ., ადიში, მაცხოვრის ეკლესია, XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 233); **"ულ შეიწყალე აგიდულიანი კქ"** (კვირიკე აგიდულიანის წარწ., ნუსხ., მაცხვარიში (ლატალი), X-XI სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 112); **"ქქ შქ გ(ა)ბ(უ)ცა"** (გაბუცას წარწ., ნუსხ.) მაცხვარიში (ლატალი), X-XI სკ.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 113)...

უმიდრეს და, შეიძლება ითქვას, უკიდევანო ონომასტიკონში ჩვენ გამოვყოფთ ანთროპონიმს **სალირი/ა**. იგი, სვანეთის ეპიგრაფიკულ ძეგლთა მიხედვით, ძალიან გავრცელებული ყოფილა სვანეთში. ამ სახელისგან, სავარაუდოდ, მიღებულია გვარი **სალირისძე**, რომლისგანაც უნდა იყოს წარმომდგარი გვარი **სალინაძე**.

ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ინტერნეტში განთავსებულმა თ. ცაგურიშვილის სტატიამ "ზემო სვანეთი" (გამოქვეყნებულია 29.10.2009) ფარში, კერძოდ, სოფელ სვიფში წმინდა მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიაში დაცული ხატების შესახებ: "ორი ხატი, აღსაყდრებული ქრისტეს გამოსახულებით, საინტერესოა, როგორც თომანიანების სახელოსნოში შემუშავებული მხატვრობის ნიმუში, ასევე ისტორიული წარწერებით. ერთ ხატზე, ჩარჩოს ზოლთან, მუხლმოდრეკილი ქტიტორის ფიგურაა ქრისტესკენ ვედრებით გაწვდილი ხელებით. მთელ სიგრძეზე მოთავსებულია ასომთავრული წარწერა, რომელიც გვამცნობს, რომ შენდობას ითხოვს **სალირაძე. სალირაძეს** "ქართლის ცხოვრება" იხსენიებს, როგორც თამარის მეფედ კურთხევის მონაწილეს" (<http://karibche.ambebi.ge/skhvadaskhva/chemi-sofeli/4763-zemo-svanethi.html>).

სტატიამი აღნიშნულ წარწერას ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ. ექვს იწვევს გვარის **სალირაძე (< სალირი/ასძე)** ფორმა, რადგან საყოველთაოდ ცნობილია, რომ გვარების ჩამოყალიბება შედარებით გვიან მოხდა (მაღლობას ვუხდით ბატონ რ. შეროზიას ამასთან დაკავშირებით მოსახრების მოწოდებისთვის). როგორც ვ. სილოგავა მიუთითებს, სახელი **სალირი** მოხსენიებულია სვანეთის რამდენიმე ეკლესიის წარწერებში. ესენია: **ჭოხუდის** (ბეჩო), **გული** (ბეჩო), **იფხი** (ლატალი) და **იფრარი** (კალა). **ჭოხუდის** მდივანმწიგნობრულ წარწერაში ვკითხულობთ: "ძეო ღმრთისაო, **სალირ** შეიწყალე" (სვანეთის წერილ. ძეგლ., გვ. 23); **გულის** წარწერაში მოხსენიებული **სალირი იოვანეს ძეა**: "[ქ. წლ, მთავა]რანგელოზ[ო არა მოაკლო] წყალობაი შ(ე)ნ(ი) **სალირს [იოვა]ნეს ძესა**" (სალირ იოვანესძის წარწერა,

გარდამ. მხედრ., გული (ბეჩო), XI-XII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ. გვ. 248); **სალირი იფხის** წარწერაში: "ქ. წმ გმ შმ მონ[აი] შენი ს[ა]ლირ" (სალირის წარწ., გარდამ. მხედრ., იფხი (ლატალი), წმ. გიორგის ეკლესია, XI-XII სს.) (სვან. წერილ. ძეგლ., გვ. 279); იფარარის წარწერაში მოხსენიებული **სალირი** გვარად **არმანიანი**: "ქ. წმ მთავარანგელოზო შმ მწარედ ცოდვილი || **სალირ არმანიანი** და შე[უ]ნდვე ყ(ოვე)ლ(ნი) ბრალნი მისნი და ვიწცავინ იკითხვიდეთ – თქ(უენ)ცა შეგინდვენ ქ(რისტემა)ნ" (სალირ არმანიანის წარწ., მხედრ., XI სკ., 1096 წ.-მდე, იფარარი (კალა), მთავარანგელოზთა ეკლესია) (სვანეთის წერილ. ძეგლ., გვ. 265). იქვე მეორე წარწერაში მოხსენიებულია **ვახდაგ არმანიანი**, რომელსაც ვ. სილოგავა სალირ არმანიანის ძმად მიიჩნევს და გამორიცხავს ჭოხულდისა და იფხის წარწერების სალირთან მათს დაკავშირებას. სამაგიეროდ, ჭოხულდისა და გულის შესახებ აღნიშნავს: "მათი წარწერების თანადროულობა და მეზობელი სოფლების ეკლესიების კედლებზე ამოკაწვრა საფუძველს გვაძლევს ორივე სალირი გავაიგივოთ" (სვან. წერილ. ძეგლ. გვ. 24).

სვიფის (ცხუმარის თემი) მთავარანგელოზის ეკლესიაში მაცხოვრის ხატის ასომთავრულ წარწერაში მოხსენიებულია **სალირ სალირისძე**: "ქ. წმ მცხტრ მეოხ ყყავ მს დღესა გნკათხვსას წნშ ღმრთისა შნისა **სალირს სალირისძესა**. ე. თაყაიძვილი მიუთითებს, რომ "წარწერა უცნობია; დ. ბაქრაძე არ უჩვენებს; უვაროვისა და ა. ხახანაშვილი აქ არ ყოფილ არიან. **სალირისძეები** თამარ მეფის გვირგვინის კურთხევის დროს არიან მოხსენიებულნი (იხ. ქართ. ცხ. მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 400) და ხატის ხელოვნების მიხედვით მე-12 საუკუნეს ეკუთვნის" (ე. თაყაიშვილი, გვ. 300).

ვგიქრობთ, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს "ქართლის ცხოვრებაში" თამარ მეფის კურთხევის მონაწილედ მოხსენიებული პიროვნების **სალირისძის** (ანტონ სალირისძის) გვარის სახელისაგან **სალირი/ა** წარმომავლობის საკითხი, თუმცა, ზოგადად, საკითხთან დაკავშირებით კიდევ ბევრი რამ არის საძიებელი და დასაზუსტებელი.

სვანეთის სხვადასხვა კუთხეში შემონახულ XI-XIII საუკუნეთა ეპიგრაფიკულ ძეგლთა შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ მათში ასახულია ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის ერთ-ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი და საინტერესო მონაკვეთი, ნაჩვენებია, როგორ იცვლება ენა, როგორ ირღვევა საეკლესიო მწერლობის ენის ნორმები და როგორ შემოდის ენაში საერო სტილის ნაწარმოებთა ენისათვის დამახასიათებელი ფორმები, რომლებიც ნასაზრდოებია ცოცხალი მეტყველებაში გაჩენილი ინოვაციებით. ეს ის პერიოდია სალიტერატურო ენის ისტორიაში, როცა სალიტერატურო ენის სკოლები, გადამწერები თუ წარწერათა შემსრულებლები ცდილობენ, დაიცვან V-IX საუკუნეთა ნორმები. XI-XIII საუკუნეთა სვანეთის წარწერებში ჩანს წინააღმდეგობა წარწერების შემსრულებელთა ენობრივ სისტემასა და ენა-იდელს შორის. მართალია, ისინი უპირატესობას ანიჭებენ ქართული საეკლესიო მწერლობის ერთიან ნორმებს, მაინც ვერ ახერხებენ საკუთარ ენობრივ სისტემაში გაჩენილი ახალი ფორმების თავიდან აცილებას.

სვანეთის წარწერათა ენობრივი მონაცემების გათვალისწინება ფასეული იქნება ენაში მომხდარ ცვლილებათა დადგენისა და ქართული ენის ისტორიის სრულყოფილი შესწავლისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, 1973** – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I (IX-XIII სს.): ლაბიდარული წარწერები, II (შემდგ. ვ. სილოგავა), თბ., 1980.
ე. თაყაიშვილი, 1991 – ე. თაყაიშვილი, დაბრუნება, მრავალტომეული, ტ. II (გ. შარაძის რედ.), თბ., 1991.
სვანეთის წერილობითი ძეგლები, II (გამოც. ვ. სილოგავა), თბ., 1988.
ზ. სარჯველაძე, 1984 – ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
ა. შანიძე, 1976 – ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
<http://georgianencyclopedia.ge/index.php>
<http://ena.ge/explanatory-online>
<http://karibche.ambebi.ge/skhvadaskhva/chemi-sofeli/4763-zemo-svanethi.html>).

RUSUDAN SAGHINADZE

TENDENCIES OF LINGUISTIC CHANGES ACCORDING TO EPIGRAPHIC MONUMENTS OF SVANETI (XI-XIII CENTURIES)

Among the earliest Georgian epigraphic monuments that we have already acquired are the inscriptions of Svaneti, which have been searched and studied since 30s of the 19th century. In Georgian Lapidarium, unique epigraphic material is protected. Svaneti is rich with mural and hammered inscriptions, as well as with lapidary ones. The history of the country, the nation and the language, which is protected in epigraphic monuments are unique. Their study is important in a multilateral perspective, especially by – a linguistic aspect. The language of the inscriptions, svanisms, onomastikon gives the opportunity to make valuable conclusions for the history of Georgian spiritual and material culture. The best document of this is the opinion of Ekvtime Takaishvili about Svaneti's cross-icons: "Nine-tenths of the cross-images are made in Svaneti itself. This is evidenced by the svanisms of the inscriptions, the surnames of the ones who ordered and the goldsmiths".

One of the sections of the history of Georgian literary language still has to be studied – the language of XI-XIII centuries. Thus, it is necessary to study the linguistic changes of Svaneti epigraphic monuments of this period. The tendencies of linguistic changes are shown in the article on the basis of analysis of Svaneti inscriptions from given period.